

УДК 347.191

Жеков Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: ЗАКОНОДАВЧИЙ ТА ДОКРИНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ

Постановка проблеми. На існування та функціонування юридичної особи (як учасника цивільного обігу) впливає багато факторів. Так, зміна економічних умов на ринку може зумовити необхідність в реорганізації, зміні організаційно-правової форми юридичної особи. Про перші передумови появи інституту реорганізації писали ще в дореволюційній літературі [8]. Не дивлячись на те, що розробники Цивільного кодексу України відмовились від цього терміну [25], він використовується як по тексту кодексу, так і в інших діючих нормативних актах.

Стан дослідження теми. Правовій природі та регламентації організаційно-правових форм юридичних осіб присвячено значну кількість робіт. Серед останніх досліджень в цій галузі слід відзначити роботи: І.П. Грешнікова «Суб'єкти цивільного права: юридична особа в праві і законодавстві» [12], Н.В. Козлової «Поняття та сутність юридичної особи. Нарис історії та теорії» [15], І.М. Кучеренко «Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права» [18], В.В. Кочина «Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права» [17].

Метою дослідження є встановлення правової природи реорганізації юридичних осіб, її співвідношення з припиненням юридичної особи. Основним методом дослідження обрано метод історизму та системного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших способів реорганізації юридичної особи, визнаних законодавцем, було злиття. В книгу п'яту проекту Цивільного уложення до глави «Акціонерне товариство» були включені статті, що регламентували злиття акціонерних товариств, під яким розумілося припинення одного товариства злиттям його з іншим [10]. В 1927 році ЦВК і СНК було прийнято Положення про акціонерні товариства [4].

Серед підстав припинення акціонерного товариства без ліквідації передбачалось: з'єднання його

з іншим акціонерним товариством в нове товариство або приєднання його до іншого товариства; розподіл його на два або декілька самостійних товариств; перехід його активів та пасивів до юридичної особи іншого виду (перетворення). Одночасно діяло положення «Про порядок припинення кооперативних організацій при їх ліквідації, з'єднанні та розподілі» [4]. Однак процедура реорганізації не була регламентована.

Цивільний кодекс УРСР в ст. 37 відносив реорганізацію (злиття, розділ та приєднання) до способів припинення юридичної особи.

Закон УРСР «Про підприємства» в початковій редакції (ст. 34) передбачав такі форми реорганізації: злиття, приєднання, розділ, виділ, перетворення [1]. При цьому у випадку злиття підприємства з іншим підприємством всі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до підприємства, яке виникло в результаті злиття. При приєднанні одного підприємства до іншого до останнього переходять всі майнові права та обов'язки приєданого підприємства. У випадку розділу підприємства до нових підприємств (які виникли в результаті цього розділу) переходять по роздільному акту (балансу) у відповідних частинах майнові права і обов'язки реорганізованого підприємства. При виділенні з підприємства одного чи декількох нових підприємств до кожного з них переходять по роздільному акту (балансу) у відповідних частинах майнові права і обов'язки реорганізованого підприємства. При перетворенні одного підприємства в інше до вперше створеного підприємства переходять всі майнові права та обов'язки колишнього підприємства.

Таким чином, законодавець традиційно не надав поняття реорганізації, описуючи лише її форми та вирішуючи питання про правонаступництво. Послідуючий розвиток законодавства продовжив цю традицію. Наприклад, закон України «Про банки та банківську діяльність» реорганізацію банку розглядає як злиття, приєднання, виділ, розділ, пе-

ретворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийом його майна, засобів, прав та обов'язків правонаступникам [2]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань відносно забезпечення захисту майнових прав селян в процесі реформування аграрного сектора економіки» (Методика, п.2) від 28 січня 2001 р. № 177, визначає реорганізацію як припинення діяльності підприємства шляхом злиття, приєднання, розділу, виділу, перетворення зі слідуючим переходом до вперше створеним підприємствам всіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства [3].

Вказаний підхід законодавця певним чином відобразився і на позиціях дослідників. Наприклад, Е.О. Суханов відмітною ознакою реорганізації юридичної особи від ліквідації та інших форм передачі майна, прав та обов'язків, які, наприклад, виникають при відчуженні підприємства як єдиного майнового комплексу, вважає правонаступництво [26, с. 148-152]. Крім того, в літературі пропонувалось розглядати реорганізацію як припинення старих, та водночас створення нових юридичних осіб [11].

В.І. Борисова звертає увагу на те, що ЦК України відмовився від терміну «реорганізація», замінивши його на характеристику, оскільки правонаступництво – це спосіб передачі всього свого майна, прав та обов'язків однією юридичною особою іншим юридичним особам – правонаступникам, і може проходити в таких формах зміни статусу юридичної особи, як злиття, приєднання чи розділ [28, с. 191].

Інші українські вчені традиційно вказують на наявність двох шляхів припинення юридичної особи – реорганізації і ліквідації – та обмежуються лише переліченням видів реорганізації [30; 29].

На думку А.В. Коровайко під реорганізацією слід розуміти спосіб консолідації або при розділі майна учасниками юридичної особи на основі їх суб'єктивних інтересів, іноді відмінних від цілей об'єкта, що реорганізується, як протилежність панівній думці про реорганізацію як про спосіб оптимізації бізнесу шляхом перерозподілу майна [16, с. 9]. В.В. Мартишкін вважає реорганізацією особливим процесом, під час якого проводиться припинення або створення юридичної особи, яке супроводжується переходом прав та обов'язків реорганізованої юридичної особи (попередника) в порядку правонаступництва до іншої юридичної особи (правонаступника) [21, с. 7]. З такою позицією погоджується І.М. Кучеренко, відзначаючи, що при визначенні поняття реорганізації С.В. Мартишкін вірно підійшов до вирішення цього питання, виходячи з того, що не у всіх випадках реорганізація є припиненням юридичної особи, оскільки при виділу не

має припинення юридичних осіб, а є тільки створення нової юридичної особи. Вірним також є те, що не виділено таку ознаку, як передача майна, оскільки це охоплюється поняттям передачі прав на майно, включаючи право власності [18, с. 48].

На думку В.С. Мартем'янова, реорганізація представляє собою лише припинення існування організації в її колишньому вигляді без припинення її справ та майна на основі правонаступництва [20].

М.І. Брагінський обґрунтовано вважає, що припинення юридичних осіб може відбуватись лише шляхом ліквідації або реорганізації і, відповідно, мова йде про дихотомію, для визначення поняття «реорганізація» можна легально використовувати визначення ліквідації. Якщо суттю ліквідації визнається «припинення без переходу прав та обов'язків в порядку правонаступництва до інших осіб», то звідси, від протилежного, можна зробити висновок, що реорганізацією є припинення юридичної особи з переходом прав та обов'язків до інших осіб [24, с. 25]. К.Т. Трофімов визначає реорганізацію як припинення комерційної організації, пов'язану зі зміною її майнового комплексу або організаційно-правової форми, спрямовану на досягнення цілі, для якої організація створювалась [27].

На думку О.І. Агапової, реорганізація – це припинення або зміна організаційно-правової форми юридичної особи з переходом в порядку правонаступництва його прав та обов'язків до інших осіб [4, с. 15-16].

Таким чином виникає питання про ознаки реорганізації як визначеної юридичної процедури. В літературі надані різноманітні підходи до визначення цієї проблеми. Наприклад, С.В. Мартишкін виділяє такі ознаки реорганізації: суб'єктом реорганізації може виступати тільки юридична особа; реорганізація характерна саме для юридичних осіб, ніякі інші суб'єкти цивільного права не можуть бути реорганізовані; реорганізація як процес пов'язана з припиненням існуючих та створенням нових юридичних осіб; в результаті реорганізації має місце правонаступництво [21]. З точки зору В.В. Лаптева, раніше існуюче підприємство, як виробничо-господарський комплекс може при реорганізації не піддатися жодним змінам, але з правової точки зору це підприємство лише припиняє своє існування як суб'єкт права, або зберігається, але в зміненому вигляді – з іншим складом майна, статутним фондом і т. п. [19].

На думку В.П. Мозоліна, реорганізація є специфічним способом утворення нових і припинення діючих юридичних осіб, пов'язаних з переходом прав та обов'язків юридичної особи, що реорганізується, до інших юридичних осіб в порядку «універсального правонаступництва» [22, с. 72].

На думку Є.В. Аксьонової, реорганізація не є припиненням юридичної особи, що реорганізується. При цьому без належної уваги залишаються такі ознаки реорганізації як зміна суб'єктного складу учасників та зміна в майновому комплексі юридичної особи [25, с. 26].

Є.В. Бакуліна в якості характерних рис реорганізації вказує те, що реорганізація – це передбачений законом порядок юридичних та фактичних дій, які в сукупності призводять до необхідного економічного та правового результату. Реорганізація (за виключенням реорганізації в формі перетворення) спрямована на передачу майна, включаючи борги (економічний результат) [7, с. 23-24].

Окремі автори пропонують розглядати правову природу реорганізації як цивільно-правовий правочин. Вказана позиція має практичне підґрунтя, оскільки, наприклад, прихильник такого підходу О.А. Наумов задається питанням про можливу правочинну природу реорганізації, аналізуючи проблему визнання реорганізації юридичної особи недійсною [23]. Б.В. Архіпов відзначає, що реорганізаційні правочини представляють собою самостійний правовий інститут в цивільному праві, їх предметом є майновий комплекс. У зв'язку з цим вони стоять в одному ряду з договорами, що мають ідентичний

предмет, наприклад, з договорами купівлі-продажу і оренди майнових комплексів [14; 6].

Висновки. Розгляд реорганізації як якоїсь формалізованої процедури є на сьогоднішній день традиційним підходом цивілістичної науки до розуміння даного правового інституту. Разом з тим, слід визнати, що традиційний підхід до реорганізації юридичної особи як до правонаступництва, рівно як і реорганізації як форми припинення юридичної особи не в повному обсязі відповідає потребам практики, що особливо відчувається, коли мова йде про захист прав кредитора, а також працівника, що звільняється з юридичної особи, яка проходить реорганізацію.

Проведений аналіз діючого законодавства і результатів наукових досліджень дозволяє зробити попередній висновок про те, що реорганізацію не слід розглядати як виключну і достатню підставу для констатації припинення юридичної особи, оскільки, з урахуванням специфіки форм реорганізації та встановлених законодавством наслідків, жодна з форм реорганізації не призводить до повного припинення існування прав та обов'язків юридичної особи, що реорганізується. Всі інші аспекти даної проблематики представляють перспективні напрямки дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про підприємства в Україні : Закон УРСР від 27.03.1991 р. № 887-ХІІ [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/887-12>.
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-ІІІ [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
3. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 р. № 177 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] <http://zakon4rada.gov.ua/laws/show/177-2001-%D0%BF>.
4. Агапова О.И. Защита прав кредиторов при реорганизации юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / О.И. Агапова. – М., 2007. – 182 с.
5. Аксёнова Е.В. Реорганизация юридических лиц по законодательству Российской Федерации: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.В. Аксёнова. – М., 2007. – 162 с.
6. Архипов Б.П. Юридическая природа фактического состава, опосредующего реорганизацию акционерного общества / Б.П. Архипов // Законодательство. – М., 2002. – № 3. – С. 46-55
7. Бакунина Е.В. Совершенствование правового регулирования реорганизации хозяйственных: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.В. Бакунина. – М., 2005. – 216 с.
8. Венедиктов А.В. Слияние акционерных компаний : монография / А.В. Венедиктов. – Петроград : Петрогр. политехн. ин-т имп. Петра Великого, 1914. – 387 с.
9. Габов А.В. Ликвидация юридических лиц. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы : монография / А.В. Габов. – М. : Статут, 2011. – 303 с.
10. Гражданское уложение: Семейственное право. Проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии) / [А.Л. Саатчиан]; под ред. И.М. Тютрюмова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 664 с.
11. Гражданский кодекс Российской Федерации : научно-практический комментарий в 2 ч. / [под ред. Т.Е. Абова, А.Ю. Кабалкина, В.П. Мозолина] – М. : БЕК, 1996. – Ч.1. – 714 с.
12. Грешников И.П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве : [учебное пособие] / И.П. Грешников. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 331 с.
13. Дуканов С.С. Гражданско-правовое регулирование прекращения юридических лиц в Российской Федерации РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / С.С. Дуканов. – М., 2005. – 179 с.

14. Зыкова И.В. Юридические лица: создание, реорганизация, ликвидация : монография / И.В. Зыкова. – М. : Ось-89, 2005. – 256 с.
15. Козлова Н.В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учебное пособие / Н.В. Козлова. – М. : Статут, 2003. – 318 с.
16. Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ. Теория, законодательство, практика : учебное пособие / А.В. Коровайко. – М. : НОРМА, 2001. – 112 с.
17. Кочин В.В. Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права : монографія / В.В. Кочин ; под ред. М.К. Галантича. – К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2013. – 200 с.
18. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І.М. Кучеренко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
19. Лаптев В.В. Правовое положение государственных промышленных предприятий в СССР / В.В. Лаптев ; под ред. Л.М. Шор. – М. : АН СССР, 1963. – 288 с.
20. Мартемьянов В.С. Хозяйственное право: общие положения в 3 т. / В.С. Мартемьянов. Т. 1. – М. : БЕК, 1994. – 298 с.
21. Мартышкин С.В. Понятие и признаки реорганизации юридического лица : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / С.В. Мартышкин. – Самара, 2000. – 225 с.
22. Мозолин В.П. Комментарий к Федеральному закону «Об акционерных обществах» с учетом изменений и дополнений от 31.10.2002 ; Изд. 2-е, изм.и доп. / В.П. Мозолин, А.П. Юденков. – М. : Норма, 2003. – 416 с.
23. Наумов О.А. О защите прав кредиторов при реорганизации должников / О.А. Наумов // Арбитражная практика. – 2001. – № 7. – С. 4-7.
24. Реорганизация и ликвидация юридических лиц по законодательству России и стран западной Европы / М.И. Брагинский, Т.М. Медведева, А.В. Тимофеев и др.; Государственный университет – Высшая школа экономики, Российский фонд правовых реформ. – М. : Юрист, 2000. – 206 с.
25. Спасибо-Фатеева І.В. Цивілістика: на шляху формування доктрини : вибр. наук. пр. / І.В. Спасибо-Фатеева. – Х. : Золоті сторінки, 2012. – 696 с.
26. Суханов Е.А. Реорганизация акционерных обществ и других юридических лиц / Е.А. Суханов // Хозяйство и право. – 1996. – № 1. – С. 148-152.
27. Трофимов К.Т. Реорганизация и ликвидация коммерческих организаций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Финансовое право: налоговое право; бюджетное право» / К.Т. Трофимов. – М., 1995. – 182 с.
28. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова, Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ш.]; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
29. Цивільне право України : [підручник] / С.О. Харитонов, О.І. Харитонова, О.В. Старцев ; вид. 2, перероб. і доп. – К. : Істина, 2009. – 816 с.
30. Цивільне право України : [підручник] : у 2 т. / [О.В. Дзера, В.В. Дудченко, Р.А. Майданик та ін.]; за ред. С.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – Х. : Одіссеї, 2008. – Т. 1. – 832 с.

Жеков Дмитро Володимирович

ПОНЯТТЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ: ЗАКОНОДАВЧИЙ ТА ДОКРИНАЛЬНИЙ ПІДХОДИ

Стаття присвячена визначенню понять і правової природи реорганізації юридичної особи.

На основі проведеного дослідження наукових джерел чинного цивільного законодавства України зроблено висновок про підхід, що склався до розгляду реорганізації юридичної особи як підстави його припинення. Зауважено, що законодавець визначає реорганізацію через її форми без закріплення поняття, що відобразилось і на стані наукової доктрини в цій частині.

Обґрунтовано висновок про те, що реорганізацію не слід розглядати як виключну і достатню підставу для констатації припинення юридичної особи, оскільки (з урахуванням специфіки форм реорганізації і встановлених законодавцем наслідків) жодна з форм реорганізації не призводить до повного припинення існування прав та обов'язків юридичної особи, що реорганізовується.

Ключові слова: юридична особа, припинення юридичної особи, реорганізація юридичної особи, форми реорганізації юридичної особи, правонаступництво.

Жеков Дмитрий Владимирович

ПОНЯТИЕ РЕОРГАНИЗАЦИИ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА: ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ И ДОКРИНАЛЬНЫЙ ПОДХОДЫ

Статья посвящена определению понятия и правовой природы реорганизации юридического лица.

На основании проведенного исследования научных источников действующего гражданского законодательства Украины сделан вывод о сложившемся подходе к рассмотрению реорганизации юридического лица как основания его прекращения. Обращено внимание на то, что законодатель определяет реорганизацию через ее формы без закрепления понятия, что отобразилось и на состоянии научной доктрины в этой части.

Обоснован вывод о том, что реорганизацию не следует рассматривать как исключительное и достаточное основание для констатации прекращения юридического лица, поскольку (с учетом специфики форм реорганизации и установленных законодателем последствий) ни одна из форм реорганизации не приводит к полному прекращению существования прав и обязанностей реорганизуемого юридического лица.

Ключевые слова: юридическое лицо, прекращение юридического лица, реорганизация юридического лица, формы реорганизации юридического лица, правопреемство.

Zhekov Дмитро Володимирович

THE CONCEPT OF REORGANIZATION OF LEGAL ENTITY: LEGISLATIVE AND DOCTRINAL APPROACH

The article is devoted to the decision of concept and legal nature of reorganization of legal entity.

On the basis of undertaken a study of scientific sources, current civil legislation of Ukraine author drawn conclusion about the folded going near consideration of reorganization of legal entity as grounds of its stopping. Paid attention, that a legislator determines reorganization through its forms without fixing of concept, that was represented and on the state of scientific doctrine.

A conclusion is reasonable that reorganization it is not necessary to examine as an exceptional and sufficient founding for establishment of stopping of legal entity, as taking into account the specific of forms of reorganization and consequences set by a legislator, none of forms of reorganization results in the complete freezing of existence of rights and duties of legal entity, which is reorganized.

Key words: legal entity, cessation of legal entity, reorganization of legal entity, form of reorganization.